

KULTURA I NACIONALNA SIGURNOST: PRILOG RASPRAVAMA KRITIČKIH SIGURNOSNIH STUDIJA

MIRKO BILANDŽIĆ (0000-0002-0532-9767)
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za sociologiju
Ivana Lučića 3, HR – 10000 Zagreb, Hrvatska
mbilandz@ffzg.hr

DOI: 10.17234/SEC.30.5
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 17. 9. 2017.
Prihvaćeno: 15. 8. 2018.

Ovaj rad nalazi se u otvorenom pristupu i može se distribuirati u skladu s odredbama licencije CC BY-NC-ND 4.0 HR

Suvremeno određenje sigurnosti i studije sigurnosti uključuju vojno, političko, socijetalno, gospodarsko i ekološko područje. Unatoč značajnom proširenju i produbljenju, područje kulture i kulturalnih studija ostalo je izvan sustavnog interesa sigurnosnih studija i policija (provedbene politike) nacionalne sigurnosti. Za razliku od hladnoratovskog razdoblja kada je kultura u sigurnosnim raspravama i praksama bila potpuno negirana, u posthladnoratovskom kontekstu zauzela je tek neznatnu ulogu u okviru socijetalne sigurnosti. Obilje povijesne i suvremene empirije o ulozi kulture kao jednog od presudnih faktora u formuliranju i provedbi sigurnosnih strategija, ikonoklazmu i konfliktima s kulturnom (identitetskom) dimenzijom dostatan su razlog za drugačije pozicioniranje kulture u sigurnosnim djelovanjima i uključenje kulture u sigurnosne studije. U radu se analizira odnos između kulture i nacionalne sigurnosti te izlažu argumenti u prilog tvrdnji da je kultura itekako relevantna za nacionalnu sigurnost. Tri su opće razine promatranja: utjecaj kulture na određenje nacionalne sigurnosti i proces donošenja odluka u području nacionalne sigurnosti (kultura nacionalne sigurnosti), kultura kao zasebno područje nacionalne sigurnosti te kultura kao meta ugrožavanja.

Ključne riječi: *kultura nacionalne sigurnosti, sigurnosne studije, kultura, (protu)terorizam, ikonoklazam*

UVOD: POJMOVNO-KATEGORIJALNA ANALIZA

Sigurnost je socijalno konstruirana, za različite aktere ima različito značenje (Malik 2015), pri čemu se sadržaj pojma sigurnosti mijenja u povijesnom i socijalnom kontekstu (Williams 2008). Realističke škole popularizirale su ekskluzivno usko shvaćanje sigurnosti bazirano na sili, dok suvremeni holistički pristup priznaje sveukupnu nacionalnu

moć¹ kao determinantu sigurnosti (Chandra i Bhonsle 2015). Polazeći od latinskog korijena riječi (*securus/securas* – bezbrižan), sigurnost proizlazi iz društvenih procesa koji reduciraju rizik te poboljšavaju normalitet, predvidivost i uzajamno umirenje i samopouzdanje (Risley 2006). U objektivnom smislu, mjeri odsutnost prijetnji stečenim vrijednostima, a u subjektivnom smislu odsutnost straha da će takve vrijednosti biti ugrožene (Wolfers 1962).

Pojam sigurnosti višerazinski je (politički, epistemološki, ontološki i konceptualno) “nejasan pojam” (Wolfers 1962). Za razumijevanje i nije

¹Znanstvena suglasnost u određenju moći i sile kao socijalnoznanstvenih koncepata nije postignuta. Socijalnoznanstveni rječnici upućuju na različita shvaćanja moći, kao i na poistovjećivanje toga pojma s nizom drugih pojmova, primjerice pojmovima sila i vlast (Abercrombie et al. 2008; Nohlen 2001). Moć je sastavni element društvenih i političkih odnosa. Klasično realističko određenje moći, izvedeno iz analize političke sfere društvenog djelovanja, ono Maxa Webera, tvrdi da je moć sposobnost da se vlastitom voljom drugima nameće željeno ponašanje. Prema tom određenju, moć je smještena unutar određenoga društvenog odnosa i podrazumijeva vjerojatnost da će jedan akter toga odnosa ostvariti svoj cilj, unatoč protivljenju drugih aktera. Moć je, dakle, sposobnost pojedinca i skupina da provedu vlastite interese ili ciljeve, čak i kada im se drugi protive (nav. Haralambos i Holborn 2002; Weber 2013:56; Kalanj 2010). Istražujući višedimenzionalnost moći, kao pojma s tri lica (destruktivna moć, produktivna moć, integrativna moć), Kenneth E. Boulding moć shvaća vrlo jednostavno: kao potencijal za promjene odnosno sposobnost da se postigne ono što se želi (Boulding 1989:15). Polazeći od shvaćanja britanskog filozofa Bertranda Russella, Dennis Hume Wrong moć pak određuje kao sposobnost ljudi da proizvedu namjeravani i očekivani efekt u odnosu na druge ljude. Prema njemu, konceptualna analiza moći ima pet elemenata: namjeravanost moći, efektivnost moći, latentnost i manifestnost moći, unilateralni ili asimetrični karakter, odnosno asimetričnost i balans u odnosima moći te karakter efekata koje proizvodi moć. Dennis H. Wrong razlikuje četiri oblika moći: sila, manipulacija, persuazija i autoritet/vlast. Sila kao oblik moći jest fizička ili biološka, a odnosi se na stvaranje ograničenja nečije slobode, nanošenje tjelesne boli ili kazne koja uključuje uništenje samog života. Kao realni oblik moći u manifestnoj varijanti uključuje uporabu sile i prijetnju silom. U okviru razmatranja sile kao oblika moći, diferencira nasilje (*violence*) i nenasilne (*non-violence*) metode sile, pri čemu pojedini autori tim razmatranjima dodaju i treći pojam: *not violence*. Pod tim se podrazumijeva odsutnost otvorenog nasilja u političkim djelovanjima (Schmid 2011:36; Wrong 1988). Autor djela *Masa i moć* Elias Canetti također smatra da je sila dio moći. Moć je općenitija i sveobuhvatnija od sile koja je neposrednija i više prisiljava (nav. Kalanj 2010:210–211). Izvršnu raščlambu pojma moći, oblika moći, kao i prikaz opusa niza autora koji su se bavili tematikom moći vidi u: Kalanj 2010.

toliko sporan pojam sigurnosti, kao analitička kategorija primjenjiva u svim područjima ljudske djelatnosti, koliko nekonzistentna uporaba pojma u diskurzivnoj praksi: političkoj, javnoj i znanstveno-stručnoj. Sigurnost je razumljivija ne kao stabilan samostojeći analitički koncept nego kao “povezan koncept”: sigurnost se odnosi na konstituiranje nečega što treba biti sigurno, npr. nacija, država, društvo, okoliš, čovjek. To je “povezan koncept” (nacionalna sigurnost, ekonomska sigurnost, socijalna sigurnost, itd.) koji povezuje konkretan referentni objekt, sektor djelatnosti i poseban način razmišljanja o politici (Buzan i Hansen 2009:10).

Definiranje referentnih objekata sigurnosti i izvora ugrožavanja jest epistemološka konstrukcija koja uključuje proces subjektivizacije (tko koga ugrožava i kako) i određenje relacije između prijetnje i mete, ugroženoga i onoga tko ugrožava. Sigurnosni aspekti time se promatraju i kao socijalna reprezentacija koja se odnosi na akt koji se reprezentira (proces socijalne konstrukcije), prezentaciju (konstrukcija slike) kao takvu te priznanje uloge različitih aktera u procesima socijalne konstrukcije i stvaranju kolektivnog “znanja”. To je sociološki okvir politike sigurnosti koji adresira socijalnu konstrukciju i aktere koji konstruiraju (Hagmann 2015). Proučavanje sigurnosti tradicionalno je locirano u okviru međunarodnih odnosa. Sigurnost je u okviru strateških studija shvaćana kao sigurnost države kojoj su prijetnju predstavljala vojna ugrožavanja od strane drugih država. Posthladnoratovsko razdoblje, uvjeti ubrzane globalizacije i “društvo rizika” (Bek 2001) doveli su do redefiniranja parametara nacionalne (i međunarodne) sigurnosti. Pojam nacionalne sigurnosti, kao istraživački okvir za sigurnost države i nacije, u pogledu jednoznačnosti određenja dijeli sudbinu obavijenosti kontroverzama i višeznačnostima kao i temeljni pojam sigurnosti. Ipak, pojavom utjecajne studije *People, States and Fear* (Buzan 1991), koja je udarila temelje suvremenim studijama sigurnosti, oko sadržaja toga pojma unutar akademske zajednice i u političkoj praksi sve je manje prijepora. Barry Buzan (1991:19–20) nacionalnu sigurnost promatra na tri razine i pet područja djelatnosti. Razine promatranja jesu individualna, državna (nacionalna) i međunarodna, pri čemu je državna (nacionalna) razina najbitnija jer određuje druge dvije razine sigurnosti. Područja bitna za nacionalnu sigurnost uključuju peterosektorski model: vojno područje, političko, gospodarsko, socijalno (*societal*) područje te područje zaštite okoliša. Primjena širega, kritičkog, sociološkog pristupa u izučavanju

sigurnosti, a čija su ishodišta u kritičkim teorijama, poststrukturalizmu i postmodernizmu, dovela je do preispitivanja i rekonceptualizacije značenja pojma sigurnosti, referentnih objekata njegove primjene, prijatni sigurnosti, itd. Nove paradigme u izučavanju sigurnosti razvijene su u okviru multidisciplinarnih i interdisciplinarnih “(kritičkih) sigurnosnih studija” nastalih 1990-ih. To je krovni termin za označavanje različitih pristupa sigurnosti s ciljem problematiziranja do tada dominantnoga (neo)-realističnog, državocentričnog i militarističkog shvaćanja sigurnosti, kao i za razvoj alternativnih pogleda na sigurnost u širem političkom kontekstu, povijesno i sociološki utemeljenih i normativno orijentiranih.

Kultura, makar je jedna od najistaknutijih osobina ljudskog udruživanja u društvo (Giddens 2007:690), kao pojam također nije precizno određena. Definicije variraju ovisno o tome je li naglasak na subjektivnoj (vrijednosti, obrasci ponašanja, interiorizirani normativni kriteriji) ili objektivnoj (kulturalni oblici u svojstvu kolektivnog sjećanja ili kodificirane tradicije) dimenziji kulture (Crespi 2006). Kultura uključuje evaluacijske (norme i vrijednosti) i kognitivne standarde (pravila i modeli) koji određuju koji socijalni akteri djeluju u sustavu, kako operiraju i kakvi su im međusobni odnosi (Katzenstein 1996:6). Clifford Geertz u *The Interpretation of Cultures* iznosi da kulturne pretpostavke konstituiraju sustav naslijeđenih shvaćanja izražen u simboličkim oblicima pomoću kojih ljudi komuniciraju, perpetuiraju i razvijaju znanje o životu te stavove prema životu (nav. Johnston 1995). Kultura u velikoj mjeri determinira kako pripadnici društva misle i osjećaju: ona upravlja njihovim djelatnostima i definira njihov pogled na život (nav. Haralambos i Holborn 2002:3). Prema klasičnom određenju Edwarda B. Taylora iz 1871., kultura je kompleks koji uključuje znanje, uvjerenja, umjetnost, moral, zakone, običaje i druge sposobnosti i navike koje stječe pojedini član društva (nav. Crespi 2006:9). Geert Hofstede smatra da kultura djeluje kao *software* uma koji uokviruje, informira i oblikuje misao i ponašanje pojedinaca (nav. Peterka-Benton i Benton 2014). Slijedeći uvide toga kulturalnog sociologa, Robert Braun i Michael Genkin (2014) kulturu konceptualiziraju kao kolektivno programiranje uma koje se manifestira u različitim vrijednostima, praksama, simbolima i ritualima. Nema kulture bez društva niti društva bez kulture. Socijalnoznanstveno shvaćanje kulture odnosi se na naučene, a ne naslijeđene aspekte ljudskih društava.

Sigurnosne studije u svojoj evoluciji (Buzan i Hansen 2009) napravile su odmak od tradicionalnih premisa strateških studija. Unatoč značajnom proširenju, područje kulture i kulturalnih studija ostalo je izvan sustavnog interesa sigurnosnih studija i *policyja* (provedbene politike) nacionalne sigurnosti.² Cilj je ovog rada analizirati odnos između kulture i nacionalne sigurnosti te ponuditi argumente u prilog tvrdnji da je kultura itekako relevantna za nacionalnu sigurnost. Tri su opće razine promatranja: utjecaj kulture na određenje nacionalne sigurnosti i proces donošenja odluka u području nacionalne sigurnosti (kultura nacionalne sigurnosti), kultura kao zasebno područje nacionalne sigurnosti te kultura kao meta ugrožavanja. Time ovaj rad ima ne samo znanstvenoteorijsku nego i praktičnu *policy* relevantnost. Tijekom istraživanja i analitičkog procesa, značajan broj bibliografskih izvora kritički je evaluiran i sintetiziran. Budući da je ta literatura (90-ak jedinica) *input* za nastanak ovog rada, cilj je rada pružiti i doprinos kroz metaanalizu.

KULTURA NACIONALNE SIGURNOSTI

Drugom polovinom 20. stoljeća međunarodnim odnosima dominirale su realističke perspektive, realizam je imao hegemonijsku poziciju (Singh i Nunes 2016). Za realiste moć je ključna varijabla koja određuje ponašanje države. U impozantnom djelu *The Sources of Social Power* Michael Mann (1993) pokazao je da je pitanje moći trajan i nezaobilazan element socijalne teorije te konstitutivni element političkih i društvenih odnosa. Država kao *sui generis* oblik društvene organizacije posjeduje četiri izvora moći: ideološka, gospodarska, vojna i politička moć. Sigurnost je interes koji država kao racionalni akter ostvaruje temeljem sile. Svi drugi aspekti za realiste nisu imali neku ulogu. Kultura je bila zanemarena, ignorirana, diskreditirana kao nemjerljiv i neznanstven aspekt međunarodnih studija ili pak shvaćana kao derivat distribucije sposobnosti koji nije imao neovisnu eksplanatornu moć (Walker 1990; Ham 2001; Katzenstein 1996:17). Rasprava o kulturi u nacionalnoj i međunarodnoj sigurnosti znači da

² Kao analitički okvir mogao je poslužiti i odnos između kulture i sigurnosti općenito. No, u radu je kao analitička jedinica uzeta nacionalna sigurnost koja u znanstvenom i *policy* diskursu predstavlja standardnu jedinicu sigurnosti. U skladu s metodološkim zahtjevima, u radu su ostali tipovi sigurnosti izravno navedeni gdje je to potrebno.

različite države imaju različite strateške preferencije koje su ukorijenjene u povijesnom ili formativnom iskustvu države te su pod određenim utjecajem filozofskih, političkih, kulturnih i kognitivnih karakteristika države i njezinih elita (Johnston 1995).³ Kraj hladnoratovskih previranja definitivno je označio i ulazak konstruktivističkih perspektiva u sigurnosne studije koje dokazuju da normativni faktori oblikuju ponašanje država. Makar ne smatraju moć irelevantnom, konstruktivisti su usmjereni na stvaranje i evoluciju ideja i identiteta te njihov utjecaj na način kako države shvaćanju određeni situacijski kontekst i ponašaju se u tim situacijama (Walt 1998). Teorije konstruktivizma polaze od različitih faktora utjecaja (socijalizacija, interakcija, učenje između država) na formiranje identiteta koji determinira ponašanje država u dvije dimenzije: kako država vidi sebe te kako je vide druge države (Frazier i Stewart-Ingersoll 2010). Međunarodni realitet nije rezultat isključivo materijalnih i fizičkih čimbenika, nego je i socijalno konstruiran fenomen kroz moć diskurzivne prakse što uključuje ideje, znanje, jezik, ideologiju i kulturu. Realističke perspektive međunarodnih odnosa bile su suočene s nemogućnošću odgovora na ključno disciplinarno pitanje: ako su sve istraživačke jedinice (države) slične, zašto je ponašanje značajno različito? Zašto različiti akteri istovjetne sigurnosne probleme i prijetnje doživljavaju različito? To je značilo da istraživanje kulturnih faktora u sigurnosnim studijama zaslužuje pozornost (Croft 2008; Gariup 2009). Godine 1993. u *Foreign Affairs* obznanjene su kontroverzne i utjecajne teorijske postavke Samuela Huntingtona o sukobu civilizacija koje su dokazivale da će temeljni sukobi u globalnoj politici biti kulturne prirode (Huntington 1993). U toj kulturalističkoj perspektivi, kultura se shvaća kao monolitan singularan fenomen (Murshed 2011). Bruce Russett (1993) istraživao je i posredstvom kulturno-normativnog modela objašnjavao demokratski mir. Promjene u posthladnoratovskom poretku nisu bile samo geopolitičke nego i kulturne. Istražujući kulturne promjene niz je autora u studiji *The Return of Culture and Identity in IR Theory* (Lapid i Kratochwil 1996) analizirao slučajeve koji dokazuju ulogu identiteta i kulture u međunarodnim odnosima te pozvao na ponovno

³ Kulturni relativizam pokazuje da svaka kultura ima vlastite parametre valjanosti i koherencije i nijedna se kultura ne može prosuđivati polazeći od kriterija koji prevladavaju u drugoj kulturi (Crespi 2006).

promišljanje teorija međunarodnih odnosa i povratak kulture u njihove teorijske okvire. Prekretnicu u istraživanjima odnosa kulture i nacionalne (međunarodne) sigurnosti predstavljala je sociološka, urednička knjiga Petera Katzensteina *The Culture of National Security* (Katzenstein 1996b) u kojoj su autori pri specifikaciji prijetnji nacionalnoj sigurnosti pojedine države ili međunarodnoj sigurnosti analizirali ulogu identiteta, kulture i normi odnosno različite provedbene politike nacionalne i međunarodne sigurnosti ili funkcioniranje sigurnosnih organizacija i saveza interpretirali kao proizvod kulture. Uključenju kulture u istraživanja sigurnosti pridonijela je i studija *Culture and Security* Michaela Williamsa (2007) dokazujući središnju ulogu kulture u promjenama europskih i američkih provedbenih politika sigurnosti te transformaciji NATO-a i proširenju EU-a. U *European Security Culture* Monica Gariup (2009) prikazala je ulogu EU-a kao strateškoga sigurnosnog aktera i dinamiku konstrukcije identiteta u formuliranjima europskih provedbenih politika, pokazujući kako socijalno-konstruktivistički pristup modelira okvire za razumijevanje konstruiranja sigurnosnih koncepata i njihove primjene. Tvrdi da su, posredstvom dominantnog diskursa, kulturne i normativne postavke faktori koji omogućuju ili ograničavaju *policy* preferencije i njihovu provedbu.

Kultura odnosno kulturna orijentacija jest široko prihvaćena kao ključna neovisna varijabla u određenju i obrazloženju ljudskog ponašanja (Peterka-Benton i Benton 2014), time i ponašanja država u području nacionalne sigurnosti. Kulturno-sigurnosne tematizacije time se promatraju u okviru “kulturnog zaokreta”. Tradicionalni pristup sociologije kulture tretira kulturu kao zavisnu varijablu, dok je u kulturnoj sociologiji ona nezavisna varijabla koja posjeduje autonomiju u oblikovanju djelovanja i institucija (Alexander i Smith 2005). Kulturalisti odnosno kulturalni realisti u sigurnosnim studijama dominantno su zastupali pozitivističku epistemologiju. Dokazivali su da je kultura neovisna varijabla koja determinira izbor različitih *policyja*.⁴

⁴ Ido Oren (2000) podvrgnuo je kritici pozitivističku epistemologiju. Smatra da se kultura i sigurnost (politička moć) u istraživanju njihova odnosa ne mogu promatrati odvojeno. Kultura nije neovisna varijabla. Ispravnije ih je promatrati povezano (*nexus*). Nacionalna sigurnost (politika), prema njemu, itekako utječe na oblikovanje kulturnih ideja, uključivo i ideje o kulturi kao takvoj, ništa manje nego kultura oblikuje provedbene politike

Sigurnosna kultura (*security culture*) povezuje kulturne elemente i alternativne perspektive i *agende* nacionalne sigurnosti. Polazeći od određenja temeljnog pojma politička kultura, John S. Duffield (1998:13–39) definirao je sigurnosnu kulturu kao set ideja relevantnih za *policy* sigurnosti koje su široko prihvaćene unutar društva ili političkih elita. Kultura je, uz nacionalne institucije, presudan izvor iz kojeg se deriviraju nacionalne predispozicije odnosno shvaćanja na koji način i s kojom se svrhom nacionalni kapaciteti i resursi koriste u području nacionalne sigurnosti. John S. Duffield utjecaj kulture na *policy* nacionalne sigurnosti promatra na pet razina: a) empirijsko shvaćanje vanjske okoline i mjesta države u toj okolini; b) ekspresivna i afektivna komponenta kulture koja analizira jačinu nacionalnog identiteta, lojalnosti i emocionalne privrženosti; c) određenje nacionalnih interesa, primjerenih i poželjnih ciljeva u području nacionalne sigurnosti i njihovih prioriteta; d) utjecaj na konkretne akcije države odnosno identifikaciju i oblikovanje *policy* opcija; e) utjecaj na odabir odnosno evaluacija državnih instrumenata za ostvarenje ciljeva nacionalne sigurnosti s aspekta njihova legitimiteta, primjerenosti i etičnosti. Polazeći od široko prihvaćene definicije strateške kulture (*strategic culture*),⁵ Margarita Šešelgytė (2010) smatra da

nacionalne sigurnosti. U dokazivanju teza Ido Oren analizirao je klasično djelo o političkoj kulturi *The Civic Culture* (Almond i Verba 1963) te zaključio kako “politička kultura” nije “potpuno” neovisna varijabla, nego da su i rezultati istraživanja u tom klasičnom djelu itekako nastali pod utjecajem i za potrebe američke nacionalne sigurnosti (politike) te da su autori bili povezani s američkim državnim strukturama. Također kao jedan od argumenta poslužilo mu je i djelo Edwarda Saida *Orientalism* (1978.) koje također dokazuje da su zapadni kulturni identiteti i ideje oblikovani pod utjecajem američke vanjske politike.

⁵ Riječ je o definiciji Alistaira Iana Johnstona (1995:46). Strateška kultura jest pojam koji se od 1970-ih tradicionalno više odnosi na vojno područje, a nastanak pojma veže se uz ime Jacka L. Snydera. Makar se čini povezan s pojmom politička kultura, taj je pojam razvijen neovisno (Duffield 1998:24). Prema Alistairu Ianu Johnstonu, strateška kultura jest integrirani sustav simbola. Prvi njegov dio odnosi se na temeljne premise o vanjskom strateškom poretku (uloga rata u međunarodnim odnosima), o karakteru neprijatelja i prijetnji koju predstavlja te o efikasnosti, korisnosti i uvjetima uporabe sile. Drugi dio jest funkcionalno-operativnog karaktera i odnosi se na najefikasnije opcije za suprotstavljanje prijetnjama koje dolaze iz okoline. Monica Gariup (2009:41) smatra da su strateška i sigurnosna kultura supkulture političke kulture pri čemu se sigurnosna odnosi na trajnije i zajedničke postavke, uvjerenja i stajališta o prijetnjama i referentnim objektima, a strateška na primjerena sredstva za ostvarenje sigurnosti.

kultura nacionalne sigurnosti (*national security culture*) uključuje sustav simbola u odnosu na karakter međunarodnog sustava, kako konkretna država vidi taj sustav te percepciju prijetnji, njihovo rangiranje i stajališta kako najefektivnije prevenirati prijetnje. James Sperling (2010) kulturu nacionalne sigurnosti definira kroz četiri kriterija: a) percepcija i interpretacija vanjskog okruženja (dinamika međunarodnog poretka, shvaćanje suvereniteta, određene sigurnosnih prijetnji, itd.); b) nacionalni identitet u odnosu na vanjsko okruženje; c) instrumentalne preferencije (koji tip državnih instrumenata se koristi, tj. meka ili tvrda moć); d) interakcijske preferencije (unilateralno, bilateralno ili multilateralno djelovanje). Kultura nacionalne sigurnosti proizvođač je preferencija glede modela upravljanja nacionalnom sigurnošću (*security governance*) svojstvenog svakoj državi odnosno društvu. U izvrsnoj komparativnoj studiji *National Security Cultures* (Kirchner; Sperling 2010) uvjerljivo je dokazan utjecaj kulture na *policy* nacionalne sigurnosti i definiranje različitih *policyja* u najmoćnijim državama svijeta i Europskoj uniji. Za ilustraciju, dostatno je istaknuti slučajeve Njemačke i Japana te usporedne elemente između SAD-a i EU-a. Njemački i japanski slučajevi dokazuju da vanjsko i unutarnje socijalno okruženje u okviru kojeg djeluju te društvena pravila i konvencije snažno utječu na identitet koji oblikuje nacionalne interese i *policyje*. U postratnom razdoblju obje su države reformulirale *policy* nacionalne sigurnosti. Od agresivnih militarističkih država postale su pacifističke, antimilitarističke države čija se nacionalna sigurnost bazira na civilnoj moći (Fukui 2010; Harnisch i Wolf 2010; Berger 1996; Hagström 2015; Katzenstein 1996a).⁶ Američki i europski pristup sigurnosti utemeljeni su na različitim kulturama. Američka nacionalna sigurnost bazirana je na vodećoj ulozi SAD-a u svijetu i temelji se na uporabi vojne moći. Prijetnje američkoj nacionalnoj sigurnosti dolaze iz vanjskog okruženja. Pogled EU-a na svoju ulogu u svijetu jest drugačiji, a djelovanje se bazira na mekoj moći⁷ (gospodarske inicijative, diplomatska i politička

⁶ Zbog ustavnog određenja pacifizma i odricanja od vojnih sposobnosti i vojnog djelovanja pojedini autori Japan nazivaju “abnormalnom državom” (*abnormal state*). Vidi: Hagström 2015.

⁷ Recentne strateške orijentacije EU-a izražene u Globalnoj strategiji vanjske politike i sigurnosti iz 2016. upućuju na stanoviti odmak od tradicionalnog aktera civilne moći i usmjerenost na tvrdu moć, tj. silu i vojno-obrambene kapacitete (European Union 2016).

sredstva, razvojna i humanitarna pomoć) i prijetnje mogu doći i iz unutarnje okoline. Krizna žarišta EU nastoji riješiti preventivno (*prevention*) prije eskalacije sukoba, dok SAD koristi preventivno-preventivne (*preemption*) nasilne udare kako bi onemogućio kapacitete bilo kojeg aktera da uopće dođe u poziciju ugroziti Ameriku, odnosno eliminirao anticipirane prijetnje. EU djeluje u multilateralnom okviru, dok SAD sebi zadržava opciju unilateralnog djelovanja. Važan element europskog *policyja* sigurnosti jest institucionalizacija ideja, vrijednosti i normi. EU je primarno akter civilne moći i civilne sigurnosne zajednice čije je djelovanje bazirano na Europskom socijalnom modelu, dok je američko bazirano na individualizmu (Zakharchenko 2007; Kirchner 2010; Mauer 2010; Biscop 2015; European Union 2016; The White House 2015; Berenskoetter 2005; Gariup 2009).

KULTURA KAO SEKTOR NACIONALNE SIGURNOSTI

Kultura je konstitutivni element socijalne sigurnosti koja se odnosi na društvo i društvene grupacije. Društvo je jedan od sektora preko kojeg se može prijetiti državi koja je pravno-politički konstrukt izgrađen na konceptu suvereniteta. Socijalna sigurnost odnosi se na održivi razvoj tradicionalnih obrazaca jezika, kulture, vjerskih i nacionalnih identiteta te održivih običaja. Suvremeniji pristup socijalnu sigurnost istodobno promatra kroz dualnost sigurnosti države i društva odnosno kao dimenziju nacionalne sigurnosti, ali i kao samostalni referentni objekt sigurnosti i sigurnosnog aktera (Theiler 2003). Takva razmišljanja vežu se uz predstavnike kopenhavske škole sigurnosnih studija (Ole Waever, Barry Buzan, Morten Kelstrup, Pierre Lemaitre) i njihovu studiju *Identity, Migration and the New Security Agenda in Europe* (1993.). Socijalnu sigurnost odredili su kao sposobnost društva da održi esencijalni karakter u promijenjenim uvjetima i suočeno s potencijalnim ili stvarnim prijetnjama (nav. Buzan i Hansen 2009:213). Polazeći od činjenice da je sigurnost države usmjerena na sprečavanje prijetnji državnoj suverenosti (bez suverenosti nema države), socijalna sigurnost bavi se prijetnjama vlastitom identitetu i kulturi (Theiler 2010): ako društvo izgubi svoj identitet, neće preživjeti kao društvo (Roe 2010). Stoga države mogu postati nesigurne zbog prijetnji njihovim društvima: etničko čišćenje, tzv. kulturno čišćenje ili kulturocid, “lingvicid”, tj. jezični genocid.

U srži socijetalne sigurnosti jest identitet zbog čega se naziva i sigurnost identiteta (*identity security*) (Buzan i Hansen 2009). Izučavanje odnosa identiteta i sigurnosti u fokusu je interesa teorija konstruktivizma kao jedne od dominantnih eksplanatornih paradigmi sigurnosti u suvremenim uvjetima (Balzacq 2010). Konstruktivisti (konvencionalni i kritički) na stajalištu su da je identitet središnji element u konstrukciji sigurnosti (McDonald 2008). Analitički se uočava da identitet ima dvostruku ulogu u odnosu na nacionalnu sigurnost. Prvo, shvaćen kao odgovor na pitanje tko smo “mi” i tko su “oni” te kao okvir za analizu kakve su relacije i karakter odnosa (prijateljski, neprijateljski, saveznički, konfliktni) između “nas” i “njih”, identitet je ključna determinanta politike sigurnosti (Neumann 2010). Drugo, identitet je referentni subjekt sigurnosti (očuvanje identiteta), ali i izvor ugrožavanja sigurnosti “drugih”. Identitet je time uzrok sukoba i u srži sukoba. Društvene grupacije deriviraju sigurnost iz kulture: kada dožive i shvate da su kultura i vrijednosti ugroženi, smatraju to prijetnjom identitetu. Društveni sukobi uvijek su obilježeni suprotstavljenom interesnom i identitetskom dimenzijom. Kao temelj zajedništva identitet je socijalni kapital i izvor sigurnosti. No, identitet se pretvara i u mobilizacijsko sredstvo za nasilje. Identitet može ubiti (Sen 2007). Indijski nobelovac Amartya Sen u studiji *Identitet i nasilje: iluzija sudbine* analizira negativne strane redukcionističke interpretacije identiteta odnosno shvaćanje identiteta kao pripadnosti jednoj, isključivoj identitetskoj grupaciji i negiranje realnih opcija da pojedinci imaju različite identitete i mogu pripadati različitim identitetskim skupinama. Pogubni socijalni i politički učinci redukcionističkog shvaćanja identiteta s izrazitom sigurnosnom dimenzijom uvjerljivo su vidljivi u suvremenoj eri islamističkog terorizma. Islamski fundamentalisti isključivo ističu samo jedan identitet u ime kojeg ubijaju sve “drugačije”. Generalno promatrano, terorizam u svim svojim pojavnostima dokazuje i povezanost kulture i nacionalne/međunarodne sigurnosti, terorizam ima kulturološku dimenziju. Utjecajne studije samoubilački terorizam tretiraju kao strateško sredstvo za ostvarenje političkih ciljeva (Pape i Feldman 2010) ili se pak dokazuje da dispozicijski faktori utječu više nego situacijski (Lankford 2014). Kulturni aspekti u tim su studijama zanemareni. Samoubilački terorizam ne događa se u svim društvima, to je fenomen sa socijetalnom dimenzijom (Bilandžić 2014). Recentne etnografske studije dokazuju da pojedine

islamske kulture samoubilački terorizam vide kao poželjan i herojski akt mučeništva (ar. *shahada*). Prema njima, mučeništvo je ugrađeno u kulturu islama. Žrtvovanje sebe u ime altruističkih ciljeva muslimanske zajednice (*umma*) ponajprije je utjecaj kulturne reprezentacije smrti, samoubojstva i mučeništva. Takav akt nije moguć u kulturi koja ga ne podržava i u kojoj mučenici nisu socijalizirani na putu k mučeništvu. Mučeništvo je iskaz moći pojedinaca da obrane socijalnu egzistenciju, konačan oblik davanja za dobrobit zajednice (Maarouf 2013). U pogledu istraživanja terorizma studije, nadalje, polazeći o utjecajnih makrokulturalnih (za razliku od promatranja terorizma kao supkulture) istraživanja Geerta Hofstede, dokazuju da se samoubilački terorizam pojavljuje u društvima u kojima kolektivistička kultura dominira nad individualističkom, pri čemu se difuzija samoubilačkog terorizma i njegovo prihvaćanje u drugim društvima kao inovacije događa u uvjetima kulturne rezonancije (*cultural resonance*): prihvaćanje inovacije ako je povezana s kulturnim orijentacijama (Braun i Genkin 2014; Peterka-Benton i Benton 2014).

Znanstveni uvidio odnosu kulture i terorizma putokaz su za reevaluaciju nacionalnih protuterorističkih strategija. Analiza protuterorističkih strategija država i međunarodnih organizacija (Europska unija, Ujedinjeni narodi) te literature pokazuje da se kultura gotovo ne pojavljuje kao čimbenik u protuterorističkoj agendi,⁸ kulturna stajališta nisu uzeta u obzir u dizajniranju proaktivnih protuterorističkih *policyja*.⁹ Kultura treba biti važan element protuterorističkog djelovanja, pri čemu programi kolektivne

⁸ Izuzetak su možda tek studije Mathieua Deflema (2004) i Alexa Schmida (2013) u kojima se ističe kultura kao dio protuterorističkih strategija i programa za deradikalizaciju terorista.

⁹ Američka iskustva u protupobunjeničkim operacijama (*counterinsurgency* – COIN), ponajprije u Afganistanu, pokazala su da razumijevanje inozemnih društava i kulture postaje prioritet nacionalne sigurnosti. Temeljem antropoloških istraživanja, Priručnik za protupobunjeničke operacije (*Counterinsurgency Field Manual*) iz 2006. naglasak je stavio na socijetalno-kulturnu dimenziju. Poglavlje o obavještajnom djelovanju koje treba pružiti znanje neophodno za razumijevanje inozemnih društava i kultura upravo je posvećeno socijetalno-kulturnom području. Koautor toga dijela Priručnika jest kulturni antropolog Montgomery McFate. Ovakav angažman znanstvenika dio antropološke akademske zajednice dočekao je s negodovanjem, smatrajući to “militarizacijom antropologije” (*weaponization of anthropology*). Vidi: Kienscherf 2011.

kulture trebaju imati lokalnu primjerenost. Protuterorističke strategije nacionalnih država ne smiju biti replike drugih država. Protuteroristički programi te programi za deradikalizaciju i deeskremizaciju terorista ne mogu se naprosto transferirati s jednog područja na drugo, svaki je program individualan, lokalno i kulturno je kontekstualno specifičan. Brutalni teroristički akti koji su pogodili zapadne metropole 2015. i 2016., a koje su izvele pristaše islamizma s državljanstvom država koje su napali, možda dokazuju važnost kulture u protuterorističkom kompleksu. Očito je da, primjerice, francuski sektor nacionalne sigurnosti (prije svega obavještajni) ima nedostatke u razumijevanju i detekciji procesa prema kojem francuski državljani postaju teroristi protiv Francuske. Na strateškoj razini za francuski sektor nacionalne sigurnosti ne postoje nepoznanice u pogledu islamizma i islamističkog terorizma generalno. No, deficiti se očituju u nedostatku obavještajnog djelovanja u sociokulturnom području (*sociocultural intelligence*) odnosno analizi etničkih, socijalnih, kulturnih i demografskih podataka radi shvaćanja kulturoloških, bihevioralnih i operativnih obilježja terorističke organizacije i procesa stvaranja terorista. Sociokulturno obavještajno djelovanje adresirano je na obavještajne informacije koje donositeljima odluka stvaraju znanje kao podlogu za djelovanje u pogledu preferencija, ideologije, ponašanja, afilijacija i percepcija pojedinaca i grupacija (Tomes 2015; Guidere 2012; Patton 2010). To je put za izbjegavanje situacije u kojoj, kako je to opisao ugledni protuteroristički ekspert i znanstvenik Marc Sageman (2014), obavještajne agencije na razini činjenica znaju sve, ali ne razumiju ništa.

UGROŽAVANJE NACIONALNE SIGURNOSTI: KULTURA KAO META

Kultura i kulturna baština predstavljaju jedan od temelja nacionalnog identiteta u kojem se preklapaju nacionalne vrijednosti i tradicije naroda i zemalja. To je i izraz načina života razvijen od strane zajednice koji se u povijesnom kontinuumu prenosi s generacije na generaciju. Kulturna baština podrazumijeva najširi fenomen kultiviranog krajolika koji svjedoči o čovjekovu životu u prostoru i povijesnom razvoju, povijesne cjeline izgrađenih naselja, pokretnu kulturnu baštinu koju čine predmeti i stvari koje su svjedoci čovjekova umijeća, života i djelovanja te koji čuvaju i

prenose stvarnu živu povijest vremena u kojem su nastali (Maroević 2001; International Council on Monuments and Sites 2002). Obilje činjenične empirije dokazuje razmjere i razorne učinke uništenja baštine. Sukob, posebno oružani, kontekst je u kojem je neki od aspekata kulturne baštine izložen prijatnji ili pak uništen. Ugrožavanje kulturne baštine predstavlja ugrožavanje socijetalne dimenzije nacionalne sigurnosti. Destrukcija kulturne baštine izraz je uništavanja ili zatiranja identiteta. Njezino očuvanje stoga je pak od posebnog značenja što je potvrđeno međunarodnopravnom zaštitom. Haška konvencija iz 1954. (UNESCO 2010) neposredno se bavi pitanjima zaštite kulturne baštine, dok je Dodatnim protokolom iz 1977. (čl. 53) Ženevskoj konvenciji iz 1949. koja regulira pitanja ranjenih i bolesnih u oružanim sukobima¹⁰ zabranjeno počinuti bilo koji neprijateljski akt usmjeren protiv povijesnih spomenika, umjetničkih djela ili mjesta bogoslužja koji čine kulturno ili duhovno naslijeđe naroda. No, međunarodnopravna zaštita nije spriječila uništenje kulturne baštine. Domovinski rat u Republici Hrvatskoj i suvremeni bliskoistočni oružani sukobi uvjerljivo su svjedočenje. Prema službenim podacima, velikosrpska agresija rezultirala je uništenjem, oštećenjem ili pljačkom 8225 muzejskih predmeta u 70 uništenih ili oštećenih muzeja, galerija i zbirki. Na crkvama, samostanima i župnim dvorima kao spomenicima kulture ratna šteta utvrđena je na 162 objekta u kojima je uništeno, oštećeno ili nestalo 3098 predmeta (Ministarstvo kulture Republike Hrvatske 2003).¹¹ Uništenje kulturne baštine kao dio strategije etničkog čišćenja kojim je, između ostalog, operacionalizirana velikosrpska ekspanzionistička politika, imalo je za cilj zatiranje nacionalnog identiteta. Bio je očit pokušaj socijalne eksterminacije.¹² U bliskoistočnim kolijevkama civilizacije, kako ih je okarakterizirao tadašnji generalni direktor UNESCO-a Koïchiro Matsuura,

¹⁰ Naziv Konvencije jest: Geneva Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field of 12 August 1949.

¹¹ Prema recentnim podacima Muzejsko dokumentacijskog centra, 46 191 muzejski predmet je nestao ili je opljačkan, 3178 uništeno, dok ih je 2283 oštećeno. Vidi: Muzejsko dokumentacijski centar. [s. a.]. *Ratne štete na muzejima i muzejskoj građi u Hrvatskoj*. <http://ratne-stete.mdc.hr/hr/ratne-stete?sort=steta> (pristup 20. 7. 2017.).

¹² Sveobuhvatnu socijalnoznanstvenu analizu socijetalnih dimenzija pobune Srba i velikosrpske agresije na Republiku Hrvatsku detaljnije vidi u: Žunec 2007.

poveći je popis mjesta u kojima je izvršena destrukcija kulturne baštine: Bagdad, Mosul, Tikrit, Palmira. Posebno spektakularna bila je krađa oko 15 000 eksponata iz Nacionalnoga iračkog muzeja u Bagdadu u travnju 2003. godine (Lawler 2013). Potaknut tim događajem, Erik Nemeth (2007) analizirao je ulogu kulture i kulturne baštine u različitim tipovima političkog nasilja. Kulturna je baština izložena ne samo uništavanju nego se sredstva od prodaje mogu uporabiti i za financiranje terorističkih i pobunjeničkih organizacija, kao što svjedoči sirijski sukob i djelovanje Islamske države. Erik Nemeth stoga je predložio da se na razmeđu umjetnosti, politike i protuterorizma formira novo interdisciplinarno područje “kulturne sigurnosti” (*cultural security*) koje u fokusu treba imati rizike u pogledu uloge umjetnosti u političkom nasilju. Islamska država sredinom 2015. uništila je kulturne dragulje drevnog grada Palmire: Slavoluk pobjede i Belov hram. Islamistima su spomenici predstavljali “svetogrđe”, dok su Ujedinjeni narodi uništenje Palmire proglasili ratnim zločinom (Index.hr 2015; Net.hr 2016). Uništenje kulturne baštine poprima dodatna obilježja kao meta terorizma, toga kancerogenog oboljenja suvremenog društva koji sve više služi kao kulturni simbol egzistencijalne nesigurnosti (Furedi 2009). Uvidom u autoritativnu Globalnu bazu podataka o terorističkim udarima (*Global Terrorism Database – GTD*), u kategoriji “Tipovi meta” u okviru koje se može istraživati kultura kao meta, uočava se da su religijski objekti/institucije u razdoblju od 1970. do 2016. bili meta 4304 teroristička udara diljem svijeta (GTD 2016) što je oko 2,5 % od ukupnog broja od 170 350 teroristička akta koliko ih se dogodilo u promatranom razdoblju. Analizom se uočava da je, za razliku od ranijeg razdoblja, od 2007. dramatično porastao broj terorističkih udara na religijske objekte: od 120 udara godišnje početkom 1990-ih do preko 400 udara godišnje na religijske objekte posljednjih godina. Utemeljeno je stoga Parlamentarna skupština Vijeća Europe ustvrdila da je kultura brzorastuća meta terorizma. Uništenjem kulturne baštine teroristi nastoje uništiti kulturni identitet “drugih”, grupacija koje su njihova meta (Parliamentary Assembly Council of Europe 2004). Zašto je kulturna baština meta terorizma? Je li to inovativni *modus operandi* terorizma? Ikonoklazam nije povijesna novina (Smith et al. 2015). No, pobornici nasilnog islamizma kulturnoj baštini i umjetnosti kao središtima sukoba dodali su novu dimenziju. Prema njihovoj interpretaciji, idolatrija “drugih” jest neprihvatljiva te idole “drugih” treba uništiti.

Islamski fundamentalisti od talibanskog uništenja kipa Bude u Afganistanu do uništenja kulturne baštine od strane Islamske države u sirijskom i iračkom sukobu svoje shvaćanje nemilosrdno prakticiraju. Uništenje kulturne baštine pri tome se dokumentira i medijski globalno posreduje. Time se jača utjecaj nasilja i straha te se šire izvan ciljane populacije čija se kulturna baština uništava. Uostalom, bit terorizma jest da je prijetnja nasiljem (terorom) jednako važna kao i teroristički akt. Izazov je stoga protuterorističkim strategijama uključiti kulturnu baštinu u razmatranje.

UMJESTO ZAKLJUČKA: JE LI KULTURA RELEVANTNA ZA NACIONALNU SIGURNOST?

Nastanak i razvoj sigurnosnih studija Barry Buzan i Lene Hansen prikazali su u izvrsnoj knjizi *The Evolution of International Security Studies*, što je prva knjiga intelektualne povijesti toga fenomena. Autori evoluciju shvaćaju u darvinovskom smislu: kako se netko/nešto prilagođava okružju koje nastanjuje i kako se s vremenom mijenja u tom okružju. Sigurnosne su studije od ustanovljenja doživjele mnoge promjene, produbljenja i proširenja te diversifikacije, a i dalje su u kontinuiranom progresu. Njihov središnji koncept oko kojeg su izgrađene jest pojam sigurnosti oko kojeg ne postoji općeprihvaćeno određenje i značenje, a koji je uz to i bitno politiziran koncept. Uz konceptualnu prijepornost (središnjeg pojma), studije su izgrađene i na normativnim i empirijskim prijeporima. To vodi prijeporima što znače studije sigurnosti i što uključuju (Collins 2010). Granice studija sigurnosti nisu čvrsto određene, nego postoje mnoge “prijelazne granice” (*frontier zones*) odnosno preklapanja s drugim znanstvenim (pod)disciplinama i uporaba znanja, epistemologije, teorija i teorijskih perspektiva i metodologije tih (pod)disciplina u studijama sigurnosti (Bourbeau 2015). Sigurnost se sveobuhvatnije shvaća uz analizu niza povezanih koncepata: komplementarni koncepti (npr. strategija, odvrćanje, humanitarizam), paralelni koncepti (moć, suverenitet, identitet) te oporbeni koncepti (mir, rizik, izvanredno stanje) (Buzan i Hansen 2009:14). To je i okvir za sustavno uključivanje kulture kao paralelnog koncepta i kulturalnih studija u eksploracije, eksplanacije i interpretacije sigurnosti. Studije sigurnosti nemaju u potpunosti zadovoljene dimenzije koje sociolozi znanosti (Matić 2013) očekuju od

ustanovljenoga znanstvenog područja kao što su formalne strukture, čvrsto regulirane granice znanstvenog područja te definirani kriteriji certificiranja i standardizacije. Koncept sigurnosti nije stabilan i fiksno određen objekt racionalnog znanja nego je socijalno konstruiran. Studije sigurnosti stoga se ne može promatrati kao potpuno zaokruženo znanstveno područje u striktno institucionaliziranom, nego u liminalnom području. Liminalnost se odnosi na odsutnost strukture i strukturiranih akcija, to su područja znanja koja su bez čvrstog uporišta i bez jasnih granica. Studije sigurnosti nalaze se u prostoru između više različitih disciplinarnih pristupa, to je tip proizvodnje znanja koji slijedi ne samo logiku akademskog/znanstvenog rada nego i logiku i zahtjeve državnog establišmenta i očekivanja javnosti. Konačno, studije sigurnosti jesu znanstveno područje u evolucijskom kontinuitetu, u procesu trajnog nastajanja i sazrijevanja. Kao (polu)institucionalizirana znanstvena (pod)disciplina studije sigurnosti imaju dvostruki identitet. One su akademsko područje te imaju relevantnost za provedbenu politiku. *Policy* orijentiranost podrazumijeva stvaranje i primjenu znanja korisnog za državu i državnu politiku. Unatoč promjenama, proširenju i produbljenju sigurnosne studije u svoje okvire nisu sustavno uključile kulturu. Kao jedna od najistaknutijih osobina ljudskog udruživanja u društvo, kultura determinira kako pripadnici društva misle i osjećaju: ona upravlja njihovim djelatnostima i definira njihov pogled na život. To je okvir koji generira barem tri razloga za uključenje kulture u studije sigurnosti: utjecaj kulture na određene nacionalne sigurnosti i proces donošenja odluka u području nacionalne sigurnosti (kultura nacionalne sigurnosti), kultura kao zasebno područje i izvor ugrožavanja nacionalne sigurnosti te kultura kao meta ugrožavanja. Teorijski, analitički i empirijski dokazi prikazani u ovom radu pokazuju da kultura i njezini akteri imaju sigurnosne dimenzije te su itekako u kauzalnom i korelacijskom odnosu sa sigurnošću zbog čega kultura treba biti dio sigurnosnih studija.

Zahtjevi za uključivanjem kulture u studije sigurnosti možda su najevidentniji u (protu)terorističkom kompleksu. Suvremeni procesi dokazuju neefikasnost protuterorističkih strategija. To i nije iznenađujuće jer je njihov naglasak na sprečavanju budućih terorističkih udara, a ne eliminaciji uzroka koji dovode do terora/terorizma. One su više strategije protiv terora, nego protiv terorizma. Recentni zahtjevi za deradikalizacijom i deekstremizacijom podrazumijevaju shvaćanje socijalno-kulturnog

konteksta, konkretno kulturoloških, bihevioralnih i operativnih obilježja terorističke organizacije i procesa stvaranja terorista. To je paradoks studija terorizma / sigurnosnih studija. Fokusiranje na deradikalizaciju terorista/ terorizma jest put u proučavanje i shvaćanje uzroka terorizma. To je povratak u područje koje je ne samo u protuterorističkim strategijama nego i u akademskim krugovima bilo zanemarivano i ignorirano (Stampnitzky 2013). Uključenje kulture u sigurnosne studije, posebno studije (protu)terorizma, jest put za eliminaciju terorizma, eliminaciju uvjeta da članovi društva postanu teroristi i bitno onemogućavanje izvršenja terorističkih udara.

LITERATURA

- ABERCROMBIE, Nicholas, Stephen HILL i Bryan S. TURNER. 2008. *Rječnik sociologije*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- ALEXANDER, Jeffrey C. i Philip SMITH. 2005. "Strogi program u kulturnoj teoriji. Elementi strukturalne hermeneutike". *Diskrepancija*, vol. VI/10:69–86. <https://hrcak.srce.hr/3831>
- ALMOND, Gabriel i Sydney VERBA. 1963. *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Princeton: Princeton University Press.
- BALZACQ, Thierry. 2010. "Constructivism and securitization studies". U *The Routledge Handbook of Security Studies*, ur. Myriam Dunn Cavelti i Victor Mauer. London: Routledge, 56–72.
- BEK, Ulrich [i. e. BECK, Ulrich]. 2001. *Rizično društvo: u susret novoj moderni*. Beograd: "Filip Višnjić".
- BERENSKOETTER, Felix Sebastian. 2005. "Mapping the Mind Gap: A Comparison of US and European Security Strategies". *Security Dialogue*, vol. 36(1):71–92. DOI: <https://doi.org/10.1177/0967010605051925>
- BERGER, Thomas U. 1996. "Norms, Identity, and National Security in Germany and Japan". U *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*, ur. Peter J. Katzenstein. New York: Columbia University Press, 317–356.
- BILANDŽIĆ, Mirko. 2014. *Sjeme zla: uvod u studije terorizma*. Zagreb: Despot infinitus i Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- BISCOP, Sven. 2015. "Global and Operational: A New Strategy for EU Foreign and Security Policy". *IAI (Istituto Affari Internazionali) Working Papers*, vol. 15/27(July 2015):1–15. <http://www.iai.it/sites/default/files/iaiwpl1527.pdf> (pristup 15. 10. 2015.).
- BOULDING, Kenneth E. 1989. *Three Faces of Power*. Newbury Park: Sage.

- BOURBEAU, Philippe, ur. 2015. *Security: Dialogue across Disciplines*. Cambridge: Cambridge University Press.
- BRAUN, Robert i Michael GENKIN. 2014. "Cultural Resonance and the Diffusion of Suicide Bombings: The Role of Collectivism". *Journal of Conflict Resolution*, vol. 58/7:1258–1284. DOI: <https://doi.org/10.1177/0022002713498707>
- BUZAN, Barry. 1991. *People, States and Fear: An agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*. London: Harvester Wheatsheaf.
- BUZAN, Barry i Lene HANSEN. 2009. *The Evolution of International Security Studies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- CHANDRA, Satish i Rahul BHONSLE. 2015. "National Security: Concept, Measurement and Management". *Strategic Analysis*, vol. 39/4:337–359. DOI: <https://doi.org/10.1080/09700161.2015.1047217>
- COLLINS, Alan. 2010. "Uvod: što su sigurnosne studije?". U *Suvremene sigurnosne studije*, ur. Allan Collins. Zagreb: Centar za međunarodne i sigurnosne studije Fakulteta političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu i Politička kultura, 15–26.
- CRESPI, Franco. 2006. *Sociologija kulture*. Zagreb: Politička kultura.
- CROFT, Stuart. 2008. "What Future for Security Studies?". U *Security Studies: An Introduction*, ur. Paul D. Williams. London – New York: Routledge, 499–511.
- DEFLEM, Mathieu. 2004. "Social control and the policing of terrorism: Foundations for a sociology of counterterrorism". *American Sociologist*, vol. 35/2:75–92. DOI: <https://doi.org/10.1007/BF02692398>
- DUFFIELD, John. 1998. *World Power Forsaken: Political Culture, International Institutions, and German Security Policy After Unification*. Stanford: Stanford University Press.
- EUROPEAN UNION. 2016. *Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe. A Global Strategy for the European Union's Foreign And Security Policy*. https://eeas.europa.eu/archives/docs/top_stories/pdf/eugs_review_web.pdf (pristup 1. 10. 2018.).
- FRAZIER, Derrick i Robert STEWART-INGERSOLL. 2010. "Regional powers and security: A framework for understanding order within regional security complexes". *European Journal of International Relations*, vol. 16/4:731–753. DOI: <https://doi.org/10.1177/1354066109359847>
- FUKUI, Haruhiro. 2010. "Japan: From Deterrence to Prevention". U *National Security Cultures: Patterns of Global Governance*, ur. Emil J. Kirchner i James Sperling. London – New York: Routledge, 245–264.
- FUREDI, Frank. 2009. *Poziv na teror: rastuće carstvo nepoznatog*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- GARIUP, Monica. 2009. *European Security Culture: Language, Theory, Policy*. Farnham: Ashgate Publishing.

- GIDDENS, Anthony. 2007. *Sociologija*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- GTD. 2016. National Consortium for the Study of Terrorism and Responses to Terrorism, START: A Center of Excellence of the U.S. Department of Homeland Security, University of Maryland, *The Global Terrorism Database (GTD)*. <https://www.start.umd.edu/gtd/search/Results.aspx?target=15> (pristup 24. 6. 2017.).
- GUIDERE, Mathieu. 2012. *Novi teroristi*. Zagreb: Alfa.
- HAGMANN, Jonas. 2015. *(In-)Security and the Production of International Relations: The politics of securitisation in Europe*. London – New York: Routledge.
- HAGSTRÖM, Linus. 2015. “The ‘abnormal’ state: Identity, norm/exception and Japan”. *European Journal of International Relations*, vol. 21/1:122–145. DOI: <https://doi.org/10.1177/1354066113518356>
- HAM, Peter van. 2001. “Security and Culture, or, Why NATO Won’t Last”. *Security Dialogue*, 32/4:393–406. DOI: <https://doi.org/10.1177/0967010601032004002>
- HARALAMBOS, Michael i Martin HOLBORN. 2002. *Sociologija: teme i perspektive*. Zagreb: Golden marketing.
- HARNISCH, Sebastian i Raimund WOLF. 2010. “Germany: The continuity of change”. U *National Security Cultures: Patterns of Global Governance*, ur. Emil J. Kirchner i James Sperling. London – New York: Routledge, 43–65.
- HUNTINGTON, Samuel P. 1993. “Sukob Civilizacija” (iz *Foreign Affairs*). U *Uvod u geopolitiku*, ur. Gearoid O’Tuathail, Simon Dalby i Paul Routledge. 2007. Zagreb: Politička kultura, 154–163.
- INDEX.HR. 2015. “Dragulj u zbirci ruševina: militanti ISIS-a raznijeli Slavoluk pobjede u Palmiri”. *Index.hr*, 5. 10. 2015. <http://www.index.hr/vijesti/clanak/dragulj-u-zbirci-rusevina-militanti-isisa-raznijeli-slavoluk-pobjede-u-palmiri/846059.aspx> (pristup 24. 12. 2016.).
- INTERNATIONAL COUNCIL ON MONUMENTS AND SITES, ICOMOS INTERNATIONAL CULTURAL TOURISM COMMITTEE. 2002. *ICOMOS International Cultural Tourism Charter: Principles And Guidelines For Managing Tourism At Places Of Cultural And Heritage Significance*. <http://www.charts-interreg-4c.eu/app/download/5796628919/ICOMOS+International+Cultural+Tourism+Charter+1999.pdf> (pristup 23. 12. 2016.).
- JOHNSTON, Iain Alastair. 1995. “Thinking About Strategic Culture”. *International Security*, vol. 19/4:32–64. <https://www.jstor.org/stable/2539119>
- KALANJ, Rade. 2010. *Ideologija, utopija, moć*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- KATZENSTEIN, Peter J. 1996. “Introduction: Alternative Perspectives on National Security”. U *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*, ur. Peter J. Katzenstein. New York: Columbia University Press, 1–32.
- KATZENSTEIN, Peter J. 1996a. *Cultural Norms and National Security: Police and Military in Postwar Japan*. Ithaca, NY: Cornell University Press.

- KATZENSTEIN, Peter J., ur. 1996b. *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*. New York: Columbia University Press.
- KIENSCHERF, Markus. 2011. "A programme of global pacification: US counterinsurgency doctrine and the biopolitics of human (in)security". *Security Dialogue*, vol. 42/6:517–535. DOI: <https://doi.org/10.1177/0967010611423268>
- KIRCHNER, Emil J. 2010. "European Union: Moving towards a European security culture?". U *National Security Cultures: Patterns of Global Governance*, ur. Emil J. Kirchner i James Sperling. London – New York: Routledge, 103–123.
- LANKFORD, Adam. 2014. "Précis of The Myth of Martyrdom: What Really Drives Suicide Bombers, Rampage Shooters, and Other Self-Destructive Killers". *Behavioral and Brain Sciences*, vol. 37/4:351–362. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0140525X13001581>
- LAPID, Yosef i Friedrich KRATOCHWIL, ur. 1996. *The Return of Culture and Identity in IR Theory*. Boulder: Lynne Rienner Publishers.
- LAWLER, Andrew. 2013. "National Museum, Baghdad: 10 Years Later". *Archaeology, A Publication of the Archaeological Institute of America*, April 13. <http://www.archaeology.org/exclusives/articles/779-national-museum-baghdad-looting-iraq> (pristup 24. 12. 2016.).
- MALIK, Shahin. 2015. "Constructing security". U Peter HOUGH, Shahin MALIK, Andrew MORAN i Bruce PILBEAM, *International Security Studies: Theory and Practice*. New York – Abingdon: Routledge, 72–84.
- MANN, Michael. 1993. *The Sources of Social Power, Volume II, The Rise of Classes and Nation-States, 1760-1914*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MAAROUF, Mohammed. 2013. "Suicide Bombing: The Cultural Foundations of Morocco's New Version of Martyrdom". *Journal of Religion and Popular Culture*, vol. 25/1:1–33. DOI: <https://doi.org/10.3138/jrpc.25.1.1>
- MAROEVIĆ, Ivo. 2001. "Koncept održivog razvoja u zaštiti kulturne baštine". *Socijalna ekologija*, vol. 10/4:235–246. <https://hrcak.srce.hr/141328>
- MATIĆ, Davorka. 2013. *Znanost kao kultura i društvena praksa: doprinos sociologije znanja razumijevanju znanstvene spoznaje*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk i Hrvatsko sociološko društvo.
- MAUER, Victor. 2010. "The European Union: From security community towards security actor". U *The Routledge Handbook of Security Studies*, ur. Myriam Dunn Cavelty i Victor Mauer. London: Routledge, 371–381.
- MCDONALD, Matt. 2008. "Constructivism". U *Security Studies: An Introduction*, ur. Paul D. Williams. London – New York: Routledge, 59–72.
- MINISTARSTVO KULTURE REPUBLIKE HRVATSKE. 1. travnja 2003. *Izvešće o povratu kulturnih dobara iz Savezne Republike Jugoslavije i očitovanje*

vezano uz prigovor o nenadležnosti Međunarodnog suda u Haagu za rješavanje zahtjeva za povrat kulturnih dobara u Republici Hrvatskoj. <https://vlada.gov.hr/UserDocsImages//Sjednice/Arhiva//39.%20-%209.pdf> (pristup 8. 9. 2016.).

MURSHED, Syed Mansoob. 2011. "The Clash of Civilizations and the Interaction between Fear and Hatred". *International Area Studies Review*, vol. 14/1:31–48. DOI: <https://doi.org/10.1177/223386591101400102>

MUZEJSKO DOKUMENTACIJSKI CENTAR. [s. a.]. *Ratne štete na muzejima i muzejskoj građi u Hrvatskoj*. <http://ratne-stete.mdc.hr/hr/ratne-stete?sort=steta> (pristup 20. 1. 2017.).

NEMETH, Erik. 2007. "Cultural security: The evolving role of art in international security". *Terrorism and Political Violence*, vol. 19/1:19–42. DOI: <https://doi.org/10.1080/09546550601054550>

NET.HR 2016. "DRAGULJ PUSTINJE: pogledajte kako izgleda Palmira nakon što je sirijska vojska potjerala barbare IS-a". *Net.hr*, 27. 3. 2016. <http://net.hr/danas/svijet/dragulj-pustinje-pogledajte-kako-izgleda-palmira-nakon-sto-je-sirijska-vojska-potjerala-barbare-isis-a/> (pristup 24. 12. 2016.).

NEUMANN, Iver B. 2010. "National security, culture and identity". U *The Routledge Handbook of Security Studies*, ur. Myriam Dunn Cavelty i Victor Mauer. London: Routledge, 95–104.

NOHLEN, Dieter. 2001. *Politološki rječnik: država i politika*. Osijek – Zagreb – Split: Pan liber.

OREN, Ido. 2000. "Is Culture Independent of National Security? How America's National Security Concerns Shaped 'Political Culture' Research". *European Journal of International Relations*, vol. 6/4:543–573. DOI: <https://doi.org/10.1177/1354066100006004004>

PAPE, Robert A. i James K. FELDMAN. 2010. *Cutting the Fuse: The Explosion of Global Suicide Terrorism and How to Stop It*. Chicago – London: The University of Chicago Press.

PARLIAMENTARY ASSEMBLY COUNCIL OF EUROPE. 2004. *Recommendation 1687 (2004), Combating Terrorism through Culture*, <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17278&lang=en> (pristup 1. 10. 2018.).

PATTON, Kerry. 2010. *Socio-Cultural Intelligence: A New Discipline in Intelligence Studies*. New York: Bloomsbury.

PETERKA-BENTON, Daniela i Bond BENTON. 2014. "Effects of Cultural Collectivism on Terrorism Favorability". *Journal of Applied Security Research*, vol. 9/1:17–40. DOI: <https://doi.org/10.1080/19361610.2014.852001>

Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), of 8 June 1977.

- Geneva: International Committee of the Red Cross. https://www.icrc.org/eng/assets/files/other/icrc_002_0321.pdf (pristup 23. 12. 2016.).
- RISLEY, Suzanne. 2006. "The Sociology of Security: Sociological Approaches to Contemporary and Historical Securitization". Paper presented at the annual meeting of the American Sociological Association. Montreal: Montreal Convention Center.
- ROE, Paul. 2010. "Društvena sigurnost". U *Suvremene sigurnosne studije*, ur. Allan Collins. Zagreb: Centar za međunarodne i sigurnosne studije Fakulteta političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu i Politička kultura, 191–209.
- RUSSETT, Bruce. 1993. *Grasping the Democratic Peace: Principles for a Post-Cold War World*. Princeton: Princeton University Press.
- SAGEMAN, Marc. 2014. "The Stagnation in Terrorism Research". *Terrorism and Political Violence*, vol. 26/4:565–580. DOI: <https://doi.org/10.1080/09546553.2014.895649>
- SCHMID, Alex P. 2011. "Introduction". U *The Routledge Handbook of Terrorism Research*, ur. Alex P. Schmid. London – New York: Routledge.
- SCHMID, Alex P. 2013. *Radicalisation, De-Radicalisation, Counter-Radicalisation: A Conceptual Discussion and Literature Review* (ICCT Research Paper, March 2013). The Hague: The International Centre for Counter-Terrorism (ICCT). <https://www.icct.nl/download/file/ICCT-Schmid-Radicalisation-De-Radicalisation-Counter-Radicalisation-March-2013.pdf> (pristup 8. 9. 2015.).
- SEN, Amartya. 2007. *Identitet i nasilje: iluzija sudbine*. Zagreb: Poslovni dnevnik i MASMEDIA.
- SINGH, Ningthoujam Koiremba i William NUNES. 2016. "Nontraditional Security: Redefining State-centric Outlook". *Jadavpur Journal of International Relations*, vol. 20/1:102–124. DOI: <https://doi.org/10.1177/0973598416658805>
- SMITH, Claire, Heather BURKE, Cherrie de LEIUEN i Gary JACKSON. 2015. "The Islamic State's symbolic war: Da'esh's socially mediated terrorism as a threat to cultural heritage". *Journal of Social Archaeology*, vol. 16/2:164–188. DOI: <https://doi.org/10.1177/1469605315617048>
- SPERLING, James. 2010. "National security cultures, technologies of public goods supply and security governance". U *National Security Cultures: Patterns of Global Governance*, ur. Emil J. Kirchner i James Sperling. London – New York: Routledge, 1–18.
- STAMPNITZKY, Lisa. 2013. *Disciplining Terror: How Experts Invented "terrorism"*. Cambridge: Cambridge University Press.
- ŠEŠELGYTĖ, Margarita. 2010. "Security Culture of Lithuania". *Lithuanian Foreign Policy Review*, vol. 24:23–40. <http://lfpr.lt/wp-content/uploads/2015/08/LFPR-24-Seselgyte.pdf>

- THE WHITE HOUSE. 2015. *National Security Strategy*. https://obamawhitehouse.archives.gov/sites/default/files/docs/2015_national_security_strategy_2.pdf (pristup 1. 10. 2018.).
- THEILER, Tobias. 2003. "Societal security and social psychology". *Review of International Studies*, vol. 29/2:249–268. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0260210503002493>
- THEILER, Tobias. 2010. "Societal security". U *The Routledge Handbook of Security Studies*, ur. Myriam Dunn Cavelty i Victor Mauer. London: Routledge, 105–114.
- TOMES, Robert R. 2015. "Socio-Cultural Intelligence and National Security". *Parameters*, vol. 45/2:61–76. https://ssi.armywarcollege.edu/pubs/parameters/Issues/Summer_2015/9_Tomes.pdf (pristup 1. 10. 2018.).
- UNESCO – UNITED NATIONS EDUCATIONAL, SCIENTIFIC AND CULTURAL ORGANIZATION. 2010. *The 1954 Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict and its two (1954 and 1999) Protocols. Basic Texts*. <http://unesdoc.unesco.org/images/0018/001875/187580e.pdf> (pristup 8. 9. 2016.).
- WALKER, R. B. J. 1990. "The Concept of Culture in the Theory of International Relations". U *Culture and International Relations*, ur. Chay Jongsuk. New York: Praeger, 3–20.
- WALT, Stephen M. 1998. "International Relations: One World, Many Theories". *Foreign Policy*, vol. 110 [Special Edition: Frontiers of Knowledge], 29–32, 34–46. <https://www.jstor.org/stable/1149275>
- WEBER, Max. 2013. *Vlast i politika*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk i Hrvatsko sociološko društvo.
- WILLIAMS, Paul D. 2008. "Security Studies: An Introduction". U *Security Studies: An Introduction*, ur. Paul D. Williams. London – New York: Routledge, 1–12.
- WILLIAMS, Michael C. 2007. *Culture and Security: Symbolic Power and the Politics of International Security*. London: Routledge.
- WOLFERS, Arnold. 1962. "National security as an ambiguous symbol". *Political Science Quarterly*. vol. 67/4:481–502.
- WRONG, Dennis Hume. 1988. *Power: Its Forms, Bases, and Uses*. Oxford: Basil Blackwell Limited.
- ZAKHARCHENKO, Anna I. 2007. *The EU and U.S. Strategies against Terrorism and Proliferation of WMD: A Comparative Study*. Garmisch-Partenkirchen: The George C. Marshall European Center for Security Studies (Occasional Paper Series No. 6, January 2007). http://www.marshallcenter.org/MCPUBLICWEB/mcdocs/files/College/F_Publications/occPapers/occ-paper_6-en.pdf (pristup 1. 10. 2018.).
- ŽUNEC, Ozren. 2007. *Goli život: socijetalne dimenzije pobune Srba u Hrvatskoj*. Zagreb: Demetra.

Mirko Bilandžić

CULTURE AND NATIONAL SECURITY: CONTRIBUTION TO CRITICAL SECURITY STUDIES' DISCUSSIONS

The contemporary definition of security and security studies encompasses the following fields: military, politics, society, economics and environment. Despite its significant expansion and deepening, the fields of culture and cultural studies have remained beyond the systemic interest of the security studies and national security policy. Unlike the period of the Cold War when culture was completely ignored in security discussions and practices, in the Post-Cold War context it was given a part within the area of societal security albeit negligible one. Abundance of empirical evidence on the role of culture as one of the decisive factors in drafting and implementing security strategies, iconoclasm and conflicts with the cultural (identity) dimension provides sufficient reason to position culture differently within security activities and include it in security studies. The paper analyzes the relationship between culture and national security and puts forward the arguments in support of the assertion that culture is very much relevant to the national security. There are three general levels of observation: the effect of culture on national security definition and the decision making process in the area of national security (national security culture), culture as a distinct area of national security and culture as a threat target.

Keywords: national security culture, security studies, culture, (counter)-terrorism, iconoclasm

Articles published in this journal are Open Access and can be distributed under the terms and conditions of the Creative Commons license Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)